

БОГ У «ФРАГМЕНТАХ» ГЕРАКЛІТА

Писати про Геракліта складно, і не лише тоді, коли намагаєшся здійснити спробу цілісного вивчення вчення ефесця, а й коли тлумачиш окремі його аспекти. Бо доводиться стикатися з неповним твором, близько 150 речень, не всім з яких може бути беззастережно віддане авторство Геракліта. Отже, маємо справу зі своєрідним історико-філософським герменевтичним колом, коли і ціле і часткове з самого початку для дослідника постають тим, за що по-справжньому «не вхопитися». Тобто, все одно доведеться тлумачити лише ті фрагменти, що якимось чином дійшли до нас із різних джерел.

Надалі ми зіткнемося ще з однією важливою проблемою, а саме, специфічною мовою Геракліта (його своєрідним стилем), яка в більшості випадків нагадує радше оракульсько-жрецькі пророцтва, ніж філософський дискурс. Що в свою чергу значно ускладнює діалог із текстом, наближаючи його до своєрідного монолога. Кожен фрагмент начебто нагадує: «Природа приховуватися любить» (фр. 123)¹ і вимагає від співрозмовника входження в той певний стан свідомості, який іманентно був закладений ще первісно під час свого об'явлення. Згадаємо: «Кому ж віщує Геракліт Ефеський?» (фр. 14)², Поширена думка, що «Геракліт писав в ієратичному (релігійно-жрецькому) стилі, бо належав до царського роду, тобто до жрецького стану»³, має підстави. А отже, перед нами радше не раціональне вчення, а відповідь, дана Гераклітові Богом на його запитання. Одним із красномовних підтверджень тому є 101-й фрагмент: «Я намагався зрозуміти (дослідив) самого себе» містить в оригіналі слово «εἰς ἑαυτὸν εἰρήνην», яким позначають запитання оракула⁴. Божественні ж відповіді в раціональний дискурс аж ніяк не втиснути. Через що й доводиться робити можливе, передбачене мовою: вживати символ, метафору, порівняння, натяк, повтор, ритм тощо (неповторна

специфіка чого, на жаль, втрачається з перекладом).

Для більш повного розуміння гераклітівського феномену звернемося до східної паралелі, яка зможе дещо зарадити при співставленні фрагментів із канонами дзенівської (чань-буддиської) традиції, пам'ятаючи про існуючі між ними і відмінності. Отже, «коан» походить від китайського терміну «Хуа Тоу», що означає «можливі межі висловлення»⁵. І він, себто коан, «має на меті штучний чи системний розвиток у послідовниках Дзен того, що давні вчителі відкривали в собі безпосередньо»⁶.

Перейдемо ж до спроби зорієнтуватися у ставленні ефесця до Бога, враховуючи проблему як самого твору Геракліта, так і його мови.

Читання фрагментів зумовило зробити певний формальний аналіз тексту, а саме виокремити ті слова-поняття, якими чи позначається слово Бог, чи вони з ним взаємопов'язані у певний спосіб; познаходити їх скрізь, де вони трапляються в тексті, і на підставі чого побудувати таблицю (див. наступну сторінку).

Наведена таблиця наочно показує специфіку вживання необхідного нам семантичного ряду, який вдалося виявити, беручи до уваги запропонований підхід в 38 фрагментах з існуючих 150.

Перші два фрагменти, якими розпочинається твір Геракліта «Про природу», повністю присвячені логосу. Надалі логос буде вживатися безпосередньо 5 разів та 2 інакомовно. Єдине зустрічається відповідно 7 та 5 разів; вогонь — 6 разів і війна — 4 рази. Власне Бог в однині та в різних відмінках вживається 4 рази, у множині — 4 рази, як прикметник — 3, Діке (власне ім'я) — 3, Аїд разом Діонісом (власні імена) — 1, Зевс (власне ім'я) — 1 та 4 рази інакомовно.

Ранжування за частотою вживання таке: Бог разом із власним семантичним колом — 20; Єдине — 12; Логос — 9; Вогонь — 6; Війна — 4 рази.

№ фрагмента	Бог, Божество	Війна	Вогонь	Єдине (Єдине Мудре)	Логос
№ 1					+
№ 2				*	+
№ 5	+(богів)				
№ 10				+	
№ 11	*				
№ 15	+(Аїд, Діоніс)				
№ 16	*				
№ 23	+(Діке)				
№ 24	+(боги)	+			
№ 28	+(Діке)				
№ 30	+(богів)		+		
№ 31					+
№ 32	+* (одне, єдине Мудре, Зевсовим йменням)			+	*
№ 39					*
№ 41				+	
№ 44				*	
№ 45					+
№ 50				+	+
№ 53	+(богами)	+			
№ 57				+	
№ 64			+		
№ 66			+		
№ 67	+(Бог)	+	+		
№ 72		I			+
№ 76			+		
№ 78	+(вдача... Божа)				
№ 79	+(бога)				
№ 80		+			
№ 86	+(божественних речей)				
№ 89				+	
№ 90			+		
№ 92	+(бога)				
№ 94	+(Діке)				
№ 102	+(бога)				
№ 106				*	
№ 108	*			+	
№ 114	+(божественного)			*	
№ 115					+
Усього	16(+)+4(*)=20	4(+)	6(+)	7(+)+5(*)-12	7(+)+2(*)=9

Умовні позначення: + — пряме позначення відповідного слова у творі Геракліта «Про природу»;
* — інакомовне позначення відповідного слова у творі Геракліта «Про природу».

У межах семантичного кола слова-поняття Бог маємо таке ранжування: Бог—богів—боги—богами—божественний — 11, імена богів — 5 та 4 рази інакомовно.

Крім того, простежується кореляція між вживанням: в одному фрагменті Бог—Єдине—Логос (фр. 32), Бог—Війна (фр. 24, 53, 67), Бог—Вогонь (фр. 30, 67), Бог—Єдине (фр. 108, 114), Єдине—Логос (фр. 2, 50).

Отже, слово-поняття Бог виступає як найбільш відкрите і репрезентативне щодо зв'язку, домінантно-ініціюючим (наявність зв'язків з усіма іншими підданими аналізу словами-поняттями). За ним відповідно йдуть Єдине і Логос, а замикають ранжування Війна та Вогонь, як найменш відкриті. При чому, ранжування за кількістю вживання для Бог, Єдине, Логос зберігає свою послідовність у випадку ранжування за наявністю зв'язків. А це дає підстави висунути попереднє припущення про наявність у структурі тексту Геракліта ієрархічної підпорядкованості зазначених слів-понять, яка може бути зафіксованою й у змісті.

Семантичне поле Бог Геракліт вживає з тяжінням від конкретного персоніфікованого образу до безособової абстрактної ідеї-принципу, що так само засвідчив і формальний аналіз тексту. Так, навіть Зевс за власним іменем згадується лише один раз. Діке ж, хоча і згадується тричі, але скоріше знову ж таки як певний безособовий принцип.

Отже, за попереднім розглядом фрагментів, їх автор дещо відходить від переважаючих у його добу релігійних уявлень, будуючи своєрідне богослів'я, чільне місце в якому посідає Єдність, що як начало має неподільне панування у світі й отримує ім'я «одне (єдине) мудре» (фр. 32). Це «єдине мудре» виступає правлячим світом розумом «єдине є мудре (або є єдине мудре): визнати розумом, що керує усім через усе» (фр. 41) і навіть може наділятися божественним іменем: «Одне, єдине мудре не бажає й бажає зватися Зевсовим йменням» (фр. 32), Можливо, в цій інтуїції Єдиного й полягає філософське прозріння Геракліта, «що надає його вченню справді філософський характер, позаяк філософія починається там, де мислення виявляє здатність проникнути крізь феноменальну множинність (πολλά) і плинність речей до умосяжної єдності (εν)»⁷.

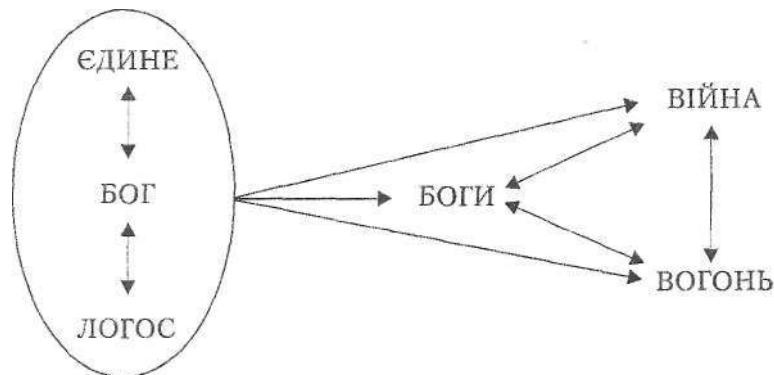
Логос, це не тільки «слово», прислухатися до якого закликає Геракліт, а скоріше, «згідно з чим усе відбувається» (фр. 1), те, з чим усі безперервно пов'язані (фр. 72), пануюча

в світі єдність, — світовий закон, спільне, якому і належить слідувати. Через що пізнання істини для Геракліта є прилученням до Логосу. Якщо ж взяти до уваги запропонований Секстом Емпіриком виклад вчення ефесця, то ми зустрінемо особливе вживання словосполучення «божественний розум»⁸, яке свідчить про надання переваги конкретному значенню логосу із багатьох існуючих, «про властиву йому найвищу міру довершеності, з одного боку, а з іншого, — про його причетність Богам, в якому й здійснена Єдність»⁹. Тому є достатньо підстав говорити про всеєдність між Богом і логосом у Геракліта¹⁰, ставити дорівнює між Богом та Логосом чи Божественним началом¹¹.

Разом із тим у тексті зустрічаються згадки про богів давньогрецького пантеону (фр. 5, 15). Хоча, скажімо, Діке, богиня справедливості, зображується скоріше певним абстрактним принципом, що є втіленням космічної справедливості (фр. 23, 94). Отже, шар уявлень давнього грека щодо багатобожжя є, безперечно, одним із вимірів свідомості самого Геракліта, проте, що справді важливо, не єдиним.

Вогонь асе, як і війна, можуть розглядатися певними модусами існуючої Єдності світового закону, Логосу й Бога. Бо вони, вогонь (фр. 76) та війна (фр. 67), є обмеженими, а отже підпорядкованими вищому виміру, який поза світом становлення, бо «Суше, Бог, що є «одне», зберігає свою тождність, попри наявність у ньому протилежностей» (фр. 67)¹². Хоча їхня роль у космосі та світі визнається надзвичайно вагомою. Скажімо, вогню належить сила моральної відплати: «Усе вогонь прийдешній судитиме й захопить», як і: «Усім керує Блискавиця», а війна — «батько всього» (фр. 66, 64 та фр. 53 відповідно). Але так само й тут знаходимо прояв у Геракліта дещо відмінних від притаманних його добі уявлень: у 53 фрагменті боги (множина) виявляються підвладними війні, остання ж втілює у даному випадку долю як безособовий принцип космічної справедливості. Вживання ж богів у множині та неодноразово (фр. 5, 24, 30, 53) засвідчує наявну у «Фрагментах» рису, характерну тогочасним релігійним уявленням. Отже, не Бог, як «єдино мудрий», що перебуває поза світом плинних речей, а боги Олімпу. Останнє ж спостереження не дає нам підстав вбачати у Гераклітові монотеїста. Скоріш за все можна погодитися з тією

слушною думкою, що Геракліт як і Ксенофант, «обидва стоять біля витоків того філософування про бога, яке дістане у Арістотеля назву «теологія»¹³.

Не виключено, що наведена семантична компетенція виділених слів-понять закладена Гераклітом не лише свідомо у змісті тексту, але й на несвідомому рівні до його структури.

На останнє, хотілось би додати про власне загадковий тип не зовсім звиклого філософування темного ефесця. VI ст. до н. е. засвідчує в Греції наявність зародків раціонального філософування (Фалес Мілетський, скажімо), як і могутню традицію пророцтва (наприклад, Дельфійський оракул). Проте Геракліт спробував саме поєднати раціональний дискурс із Божим одкровенням, певним чином профануючи останнє. Тим

Отже, зроблений формальний аналіз тексту з незначними розбіжностями підтверджує розгляд змісту фрагментів, і може бути зафіксованим ще так:

більш, що сам він належав до жрецького стану¹⁴, через що мусив оберігати почуте від розголошення непосвяченим. Тому образ Геракліта, наведений античними свідощами та створений за допомогою фрагментів, нагадує людину з роздвоєною свідомістю, яка, за К.Г.Юнгом, надто наблизилася до священного вогню, але вже не належала повністю тій традиції, що знала, як з ним поводитися. Відлюдництво стає його долею.

Історія грецької філософії ще знатиме подібні випадки за глибиною внутрішнього досвіду та прозорінням, однак питома вага світського у порівнянні зі споконвічною традицією зміниться не на користь останньої.

Примітки

- ¹ Тут і далі фрагменти Геракліта наводяться за розділом: Геракліт. «Про природу». Фрагменти (текст, переклад, коментар) праці: Тихолаз А. Геракліт. -- К., 1995; Тихолаз А. Геракліт. — К., 1995. — С137.
- ² Там само. — С. 54.
- ³ Кессиди Ф. От мифа к логосу. Становление греческой философии. — М., 1972. — С. 179—180.
- ⁴ Тихолаз А. Геракліт. — С. 20.
- ⁵ Чжан Чжэнь-Цзы, Практика дзэн. — Красноярск, 1993. — С. 60.
- ⁶ Судзуки Д. Основы дзэн-буддизма // Дзэн-буддизм. — Бишкек, 1993, — С. 285.
- ⁷ Тихолаз А. Геракліт. — С. 33.
- ⁸ Секст Эмпирик. Сочинения в двух томах. — М., 1976. — Т. I, — С. 86—87.
- ⁹ Тихолаз А. Геракліт. — С. 36.
- ¹⁰ Там само. - С. 37.
- ¹¹ Кессиди Ф. От мифа к логосу. — С. 205.
- ¹² Тихолаз А, Геракліт. — С. 94.
- ¹³ Там само. — С. 37,
- ¹⁴ Томсон Дж. Исследования по истории древнегреческого общества. — М., 1959. — Т. 2. Первые философы. — С. 127.